

NAVRO'ZGULDOSHLAR OILASINING ASOSIY TURKUM VA TURLARI, TARQALISHI VA AHAMIYATI

Toxirova Farida Oybek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti biologiya yo'nalishi 203-guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada navro'zguldoshlar oilasining asosiy turkum va turlari. Tarqalishi va ahamiyati bo'yicha tahlil olib borildi va mavzu keng yoritildi.*

Abstract: *This article analyzes the distribution and importance of the main genera and species of the family of Navrozguldosh, and provides a broad coverage of the topic.*

Аннотация: *В данной статье проведен анализ распространения и значения основных групп и видов семейства Наврозгульевых, широко освещена тема.*

Kalit so'zlar: *Navrozguldoshlar (Primulaceae) Primulaceae oilasi asosiy turkum va turlar, Floristik tarkib, Tarqalishi, Ekologik ahamiyati, Dorivor o'simliklar, Primula (Navro'zgul) turi, Androsace, Lysimachia, Cyclamen, O'zbekiston florasida, O'simliklarning bioxususiyatlari, Ekotizimdagi roli, Xalq tabobatida qo'llanilishi.*

Keywords: *Primroses (Primulaceae) Primulaceae family, main genera and species, Floristic composition, Distribution, Ecological significance, Medicinal plants, Primula (Primula) species, Androsace, Lysimachia, Cyclamen, Flora of Uzbekistan, Biological properties of plants, Role in the ecosystem, Use in folk medicine.*

Ключевые слова: *Наврозгулодаш (Primulaceae) Основное семейство и вид семейства Primulaceae, Флористический состав, Распространение, Экологическое значение, Лекарственные растения, Виды Primula (Navro'zgul), Androsace, Lysimachia, Cyclamen, Флора Узбекистана, Биосвойства растений, Роль в экосистеме, Использование в народной медицине.*

Navro'zguldoshlar oilasi tabiatda muhim ekologik va iqtisodiy ahamiyatga ega. Ularning dorivor, dekorativ va ba'zan zaharli xususiyatlari inson faoliyatida keng

qo'llaniladi. Shu sababli, ularni o'rganish va to'g'ri foydalanish muhim sanaladi. Navro'zguldoshlar (Primulaceae) oila a'zolari, asosan, ko'plab o'simlik turlarini o'z ichiga oladi va bu oila dunyoning turli burchaklarida uchraydi. Oila o'zining o'ziga xos tuzilishi va biologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Navro'zguldoshlar oila a'zolarining vegetativ organlari. Poyasi odatda gorizontaal yoki vertikal bo'lib, ba'zan buta yoki o't o'laroq o'sadi. Ko'plab turlarda poyalar qisqa, bo'yi bo'lib, ba'zan qattiq yoki ildizsimon shaklda bo'lishi mumkin. Barglar oddiy, o'zgaruvchan va nozik bo'lib, ko'plab navro'zguldoshlar turli xil barg tuzilishiga ega. Barglar to'rtburchak shaklida yoki uzunchoq bo'lishi mumkin. Barglarning tuzilishi o'simlikning yashash joyi va ekotizimi bilan bog'liq. Navro'zguldoshlar o'zining ildiz tizimi bilan ham ajralib turadi. Ildizlar ko'plab hollarda yupqa va tarmoqlanib boradi. Ko'plab navro'zguldoshlar o'z ildizlari orqali suvni va ozuqa moddalari bilan o'zlashtiradi. Navro'zguldoshlar oila a'zolarining generativ organlari. Generativ organlaridan eng muhimlaridan biri gullari simmetrik bo'lib, odatda rangli va bezakli bo'ladi. Gullar ko'pincha shartli qo'rqinchli bo'ladi, ya'ni ular faqat ma'lum sharoitda ko'rinadi. Gul tuzilishi odatda 5 ta asosan tepalik va barglardan iborat bo'ladi. Mevalari asosan kapsula yoki ba'zan gulli mevalar ko'rinishida bo'ladi. Meva shakli o'simlikning turiga va ekotizimiga qarab farqlanadi. Urug'lari, odatda, kichik bo'lib, yirik urug'li navro'zguldoshlar ham mavjud. Ular ko'pincha havoda yoki suvda tarqaladi. Navro'zguldoshlar o'zi 22 turkumga bo'linadi va dunyoda 2800 dan ortiq turga ega. Oila, asosan, tropik va subtropik hududlarda keng tarqalgan bo'lib, o'zida o'simliklarning kichik butalaridan tortib, katta ko'chatgacha bo'lgan turdagi o'simliklarni o'z ichiga oladi.

Navro'zguldoshlar (primulaceae) oilasining asosiy vakillari o't va yarim buta gulli o'simliklar hisoblanadi. Shu jumladan bog'lardagi manzarali va yovvoyi holda o'suvchi gulli o'simliklardir. Ko'pchilik turlari ko'p yillik hisoblansada, qizil pimperl bir yillik o't o'simlik hisoblanadi. O'zbekiston hududida ham navro'zguldoshlarning ayrim turlari uchraydi. Navro'zguldoshlar oilasida ko'plab turkumlar mavjud. Asosiy turkumlarga quyidagilar kiradi: Navro'zgul (Primula): Eng keng tarqalgan va mashhur navro'zguldoshlar o'z ichiga bu turkumni oladi. Bu

turkumda ko'plab turlar mavjud bo'lib, ular ayniqsa gullari bilan mashhur. Primula turkumiga mansub Oddiy navro'zgul (Primula vulgaris) turi. Bu tur o'zining sariq yoki oq gullari bilan tanilgan eng keng tarqalgan turdir. U Yevropada keng tarqalgan va bog'larda ko'pincha uchraydi. Shu turkumga tegishli yana bir tur Tishli navro'zgul (Primula denticulate) turidir. Bu tur yirik, qizil yoki pushti gullari bilan ajralib turadi. Asosan toshloq joylarda uchraydi. Lysimachia turkumiga mansub Pul navro'zguli (Lysimachia nummularia) (Pul navro'zguli): Ushbu tur asosan bargli o'simlik sifatida bizga tanilgan bo'lib, gullari kichik va sariq rangda bo'ladi. Navro'zguldoshlar oilasining molekulyar filogenetikasi asosan turli genetik markerlar (masalan, ribosomal RNK va plastid DNK) asosida o'rganiladi. Bu oila ichidagi turli turlar va podturlar o'rtasidagi evolyutsion aloqalarni aniqlashda yordam beradi. Molekulyar filogenetika o'simliklarning taksonomik klassifikatsiyasini aniqlash va tuzilmalarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Navro'zguldoshlar oilasining taksonomiyasi asosan morfologik xususiyatlarga, jumladan gul va meva tuzilishiga, poyaning shakliga va ildiz tizimiga asoslangan. Evolyutsion nuqtai nazardan, oila o'zgarishlar jarayonida bir necha marta yangi turlarni rivojlantirgan va bu turlar atrof-muhitga moslashgan. Bu oila o'zining genetik xilma-xilligi bilan tanilgan. Navro'zguldoshlar oilasining biogeografiyasi o'z hududidagi o'zgaruvchan ekologik sharoitlarga moslashishni ko'rsatadi. Ularning ko'plab turlari tropik va subtropik mintaqalarda o'sadi. O'zbekiston hududida navro'zguldoshlarning ba'zi turlari uchraydi, lekin ko'plab turlar asosan tropik hududlarda keng tarqalgan. Umuman olganda, Navro'zguldoshlar o'zi o'ziga xos tuzilishi, genetik xususiyatlari va ekologik moslashuvchanligi bilan biologiya va ekologiya sohasida qiziqarli va muhim o'simliklar guruhidir.

Navro'zguldoshlar mo'tadil, subtropik va tog'li hududlarda keng tarqalgan bo'lib, asosan Yevropa, Osiyo va Shimoliy Amerikada uchraydi. O'zbekistonda ham ushbu oilaning vakillari, ayniqsa, tog'li va dasht hududlarda keng tarqalgan. Dorivor xususiyatlari – Aconitum, Ranunculus va Delphinium kabi turlari tarkibidagi alkaloidlar sababli tibbiyotda ishlatiladi. Bezakbop ahamiyati – Anemone, Delphinium, Ranunculus kabi turlari bog' va parklarni bezashda qo'llaniladi. Zaharli xususiyatlari – ba'zi turlari zaharli bo'lib, ehtiyotkorlik bilan ishlatilishi lozim.

Navro'zguldoshlar oilasi tabiatda muhim ekologik va iqtisodiy ahamiyatga ega. Ularning dorivor, dekorativ va ba'zan zaharli xususiyatlari inson faoliyatida keng qo'llaniladi. Shu sababli, ularni o'rganish va to'g'ri foydalanish muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "The Families and Genera of Vascular Plants" (Kubitzki, K., & Huber, P., 2013) Nashr: Springer-Verlag
2. "Botany for Gardeners" (Moore, R., 2012) Nashr: Timber Press
3. "Flora of North America" (Flora of North America Editorial Committee, 1993) Nashr: Oxford University Press
4. Gapparov F. A., Tojiboyev A. T. "O'zbekiston o'simliklari tizimi" – Toshkent: Fan, 2010.
5. Karimov U., Xamroyev Sh. "O'zbekiston florasini" – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2015.
6. Kamelin R. V. "Система и эволюция семейства Primulaceae" – Leningrad: Nauka, 1982.
7. Flora of Uzbekistan, "Primulaceae oilasi vakillari", O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashri, 2008.
8. Abdullayev O., Nazarov A. "Dorivor o'simliklar va ularning xususiyatlari" – Toshkent: Fan, 2012.